

รูปแบบเกษตรประณีตเพื่อพัฒนาอาชีพสู่ความยั่งยืน: กรณีศึกษาเกษตรกรตำบลนาโเส อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร

นภาพร เวชกามา* และ วีระรัตน์ ชินแสน

สาขาวิชาเกษตรศาสตร์ คณะเทคโนโลยีการเกษตร มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม อ.เมือง จ.มหาสารคาม 44000

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการทำเกษตรประณีต มุ่งศึกษากระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองและชุมชนในการทำเกษตรแบบผสมผสานตามแนวทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อพัฒนาอาชีพสู่ความยั่งยืนของชุมชน ศึกษาการทำเกษตรและรูปแบบเกษตรประณีตของเกษตรกรตำบลนาโเส อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร โดยทำการรวบรวมข้อมูล ทดภูมิเอกสาร รายงานประจำปีของหน่วยงานภาครัฐทั้งในระดับจังหวัดและระดับประเทศ เพื่อนำเสนอในเวทีประชุมปฏิบัติการเพื่อวิเคราะห์รูปแบบการทำเกษตรประณีต ด้วยกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก แบบบันทึกการสังเกต การสนทนากลุ่ม และการประชุมกลุ่มย่อย โดยผู้ร่วมจำนวน 65 ราย ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลระหว่างเดือน พฤศจิกายน พ.ศ. 2557- เมษายน พ.ศ. 2558 ผลการศึกษาพบว่า ตำบลนาโเส มีเนื้อที่ทั้งหมด 17,390 ไร่ ส่วนใหญ่มีสภาพเป็นที่ดอน ดินส่วนใหญ่เป็นดินทรายมีพื้นที่ทำการเกษตรจำนวน 10,965 ไร่ เกษตรกรส่วนใหญ่ร้อยละ 76 มีอาชีพหลักคือทำการเกษตร ได้แก่ ทำนา ทำสวนยางพารา ทำไร่มันสำปะหลัง ปลูกพืชสวน ไม้ยืนต้น และเลี้ยงสัตว์ ด้วยรูปแบบการทำเกษตรส่วนใหญ่แบบผสมผสาน โดยปลูกพืชที่หลากหลาย เน้นการใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด และการทำเกษตรอินทรีย์ ภายใต้ชมรมรักษาระบบนิเวศ ตำบลนาโเส ด้านรูปแบบในการทำเกษตรประณีตนั้น พบว่า มี 3 รูปแบบ 1) แบบพออยู่พอกิน รูปแบบนี้เกษตรกรผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก 2) แบบเหลืออยู่เหลือกิน รูปแบบนี้เน้นการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือน และการจำหน่าย และ 3) แบบก้าวหน้า เป็นรูปแบบการผลิตที่ตั้งอยู่บนฐานของความรู้ เกษตรกรจะผลิต บริโภค และสร้างรายได้เป็นหลักให้แก่ครอบครัว ซึ่งแต่ละรูปแบบจะมีลักษณะการจัดการความรู้ในกิจกรรมที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ยังพบว่า ปัจจัยสำคัญในการยอมรับความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรประณีตคือ ผู้นำพัฒนาในชุมชนหรือเครือข่ายที่เข้มแข็ง กิจกรรมที่ต่อเนื่องจะเป็นแรงจูงใจให้ทำเกษตรประณีตมีการพัฒนาต่อไปอย่างต่อเนื่องและจะเป็นการพัฒนาอาชีพอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ : เกษตรผสมผสาน, เกษตรอินทรีย์ และเกษตรประณีต

* ผู้เขียนให้ติดต่อ: E-mail: Pooh_pik04@hotmail.com

Intensive Farming Model for Sustainable Development: A Case Study of the Naso Farmers' Naso Subdistrict, Kut chum District, Yasothon Province

Napharporn Wetchakama* and Theerarat Chinnasaen

*Program in Agriculture, Faculty of Agricultural Technology, Rajabhat Maha Sarakham University,
Maha Sarakham, 44000, Thailand*

Abstract

The aim of this study was to find out an Intensive Farming models “Kaset praneet” for learning process to self-development and community development in integrated farming under new theory agriculture for the purpose of employment developing to sustainable of community, this research was study the agriculture and Kaset praneet agricultural system of farmer at Naso subdistrict, Kut Chum district, Yasothon Province. Secondary data -- document and annual report of government sector at province and national orders were collected for presented in civil society forum and analyze Kaset praneet agricultural system with qualitative research process; In-depth Interview, participant observation and focus group, with 50 participants from November, 2014 to April, 2015. The results of these analyses showed that Naso subdistrict have approximately 17,390 Rai (2,782.4 ha) with agricultural area 10,965 Rai (1,754.4 ha). The majority of main occupation was farming -- rice, rubber tree, cassava, horticulture and animal husbandry with integrated farming, especially to achieve maximum benefit the used of space and organic agriculture under Ruk Dhammasat Club (Naso subdistrict). While Kaset praneet agricultural system were found that (1) Subsistence model; agriculture product was mainly for household consumption, (2) Surplus model; agriculture product was for household consumption and distribution and (3) Advanced model; agriculture production base on knowledge, farmer was produced, consumption and main income of family, in addition 3 types of Kaset praneet agricultural system had a different in knowledge management. Moreover, the important factor of Kaset praneet agricultural system acceptance was community leaders or strong network and it was recommended that the continued activities will motivate to Kaset praneet agricultural and employment developing to sustainable in the future.

Keywords : Integrated farming, Organic farming, Kaset Praneet

* Corresponding author: E-mail: Pooh_pik04@hotmail.com

เกษตรกรในหมู่บ้านชนบทของอีสาน ส่วนใหญ่ มุ่งทำการเกษตรเชิงเดี่ยวที่นำพาปัญหาหนี้สินจากการกู้ยืมเงินนอกระบบมาลงทุนเพื่อซื้อวัสดุทางการเกษตร เช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมี ยาฆ่าแมลงซึ่งมีราคาแพงทำให้ต้นทุนการผลิตสูง ในขณะที่ ราคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ การเกษตรเชิงเดี่ยวที่ขาดจุดมุ่งหมายแห่งการพึ่งตนเอง บนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง และภูมิปัญญาของชุมชนที่มีรากฐานแห่งการเอื้อเฟื้อ เกื้อกูลหรือแบ่งปันกัน นำมาซึ่งปัญหาต่างๆ ปัจจุบันนี้ เป็นที่ทราบอย่างกว้างขวางถึงผลกระทบจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยว เช่น ต้นทุนการผลิตสูง ภาวะหนี้สินทบทวีเกิดความเสื่อมโทรมของสุขภาพเกษตรกรและสภาพแวดล้อม อันเนื่องมาจากการใช้สารเคมีที่เพิ่มมากขึ้น แต่หากยึดหลักความพอเพียงย้อนกลับมาทำเกษตรแบบพออยู่พอกินเช่นเดิม อาจไม่สามารถเริ่มดำเนินการได้เนื่องจากขาดองค์ความรู้ที่นำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน โดยไม่สามารถลดภาระหนี้สินต่างๆ ได้ ทั้งนี้ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือยังมีเกษตรกรเป็นจำนวนมากที่ยังประสบปัญหาดังกล่าว ดังนั้นจึงมีชุมชนบางแห่งที่คิดหาทางออกร่วมกันระหว่างปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานเพื่อช่วยให้ประชาชนภาคอีสานมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และหาทางออกให้ชาวบ้านด้วยภูมิปัญญาจากมันสมองของปราชญ์ทั้งหลายในด้านเกษตรพึ่งตนเองโดยเฉพาะเกษตรประณีต 1 ไร่ ซึ่งเป็นรูปแบบการเกษตรแนวใหม่ที่ส่งเสริมให้เกษตรกรใช้ที่ดินที่จำกัดอย่างคุ้มค่าสามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยเริ่มทำจากเล็กไปใหญ่ ไม่ทำเกินตัว และด้วยการพัฒนาศักยภาพการถ่ายทอดบทเรียนภูมิปัญญาเกษตรแนวใหม่นี้ จะทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยองค์ความรู้ที่ชุมชนถ่ายทอดสืบต่อกัน มี 2 ประเภท ประกอบด้วย ความรู้ฝังลึกที่เกิดจากประสบการณ์ และความรู้ชัดแจ้ง (Polanyi, 1966) ซึ่งทั้งสองเป็นความรู้ที่เจ้าของความรู้สามารถบอกหรือบรรยายออกมาเป็นคำพูดและรูปแบบที่ชัดเจน เพื่อการจัดการพืช ดิน น้ำ และสัตว์ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งจะทำให้มีกินมีใช้ และสามารถลดภาระหนี้สินในครัวเรือนได้อย่างยั่งยืน การทำเกษตรของชุมชนหมู่บ้านในเขตพื้นที่ เป็นการใช้ประโยชน์จากที่ดินให้เกิดความคุ้มค่าสูงสุดโดยจำกัดเนื้อที่อยู่ในเขต 1 ไร่ ซึ่งเป็นเนื้อที่ที่มีการระดมสมองของปราชญ์ชาวบ้านในเรื่องความเหมาะสมของขอบเขตที่จะสามารถเลี้ยงตนเองและคนในครอบครัวได้ซึ่งการทำเกษตรประณีตมีหลักการที่สำคัญคือ ยึดหลักในเรื่องการออมน้ำ ออมดิน ออมต้นไม้ และออมสัตว์ ซึ่งปัจจัยเหล่านี้จะช่วยให้การทำเกษตรในพื้นที่ 1 ไร่ มีความยั่งยืนและเกิดการเชื่อมโยงเป็นระบบนิเวศน์ที่เกื้อกูล ยึดหลักความพอเพียงบนที่ดิน

เกษตรกรรมอย่างประณีต 1 ไร่ และค่อยๆ ขยายพื้นที่ในลำดับต่อไป และส่งเสริมปัญญาในการแก้ปัญหาทำให้มีอยู่มีกิน เหลือกินให้แจก เหลือแจกได้ขายทำให้มีเพื่อน มีเงินและมีสุขภาพดีจากการกินอาหารปลอดสารพิษ จิตใจแจ่มใส (อภิสิทธิ์, 2549) หลายครอบครัวในชุมชนหมู่บ้านจึงเป็นครอบครัวที่พึ่งตนเองได้ด้วยงานเกษตรกรรมแห่งความพอเพียง ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงให้ความสำคัญต่อการศึกษาศึกษาการสร้างความรู้ (knowledge creation) ซึ่งเป็นหัวใจหลักของการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาสู่การสร้างอาชีพที่สำคัญ อันจะนำพาครอบครัวไปสู่ความสำเร็จในการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะความรู้ด้านการเกษตรที่ประชาชนคนไทยส่วนใหญ่ยังต้องการ เกษตรกรในพื้นที่บ้านนาไส่ ตำบลนาไส่ อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร เป็นอีก 1 ชุมชนที่สามารถทำการเกษตรประณีตได้และประสบความสำเร็จที่เห็นเป็นรูปธรรม อีกทั้งควรแก่การศึกษาและถอดบทเรียนการพัฒนาและการบริหารจัดการที่เป็นศักยภาพของชุมชนออกมา เพื่อสร้างเป็นฐานข้อมูลที่สามารถนำไปสู่กระบวนการส่งเสริมพัฒนาและถ่ายทอดในพื้นที่อื่นๆ ได้ในลำดับต่อไป

ผู้วิจัยจึงเห็นว่าเกษตรประณีตเป็นรูปแบบที่ดีที่จำเป็นต้องมีการศึกษาถึงแนวทางและรูปแบบการพัฒนาการทำเกษตรประณีตของเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จอันจะเป็นแนวทางในการสร้างความรู้สำหรับการพัฒนาอาชีพด้านการเกษตรของชุมชนอื่นๆ ให้มีความยั่งยืนตามแนวทางการเศรษฐกิจพอเพียงต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐานทั่วไปและรูปแบบการทำเกษตรของเกษตรกรตำบลนาไส่ อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร
2. เพื่อศึกษารูปแบบการทำเกษตรประณีตของกลุ่มเกษตรกรตำบลนาไส่ อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) และประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) การวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal: PRA) มุ่งให้เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมประเมินสถานการณ์ และแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนารูปแบบการทำเกษตรของเกษตรกรตำบลนาไส่ อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ในการจัดการความรู้และรูปแบบการทำเกษตร

ประณีต ขั้นตอนในการวิจัยมีขั้นตอนในการดำเนินการ 3 ระยะ ดังนี้

1. ระยะที่ 1 ศึกษาข้อมูลพื้นฐานทั่วไปและรูปแบบการทำการเกษตร โดยทำการรวบรวมข้อมูลทุติภูมิ ได้แก่ เอกสาร รายงานประจำปีของหน่วยงานภาครัฐทั้งในระดับจังหวัดและระดับประเทศ เพื่อนำเสนอในเวที เปิดเวที แนะนำผู้วิจัย สร้างสัมพันธภาพ ซึ่งแจ้งวัตถุประสงค์ พร้อมเปิดโอกาสให้เกษตรกรได้แลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็น วางเป้าหมายร่วมกัน เพื่อหารูปแบบการทำการเกษตรและดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึก ประชาชนชาวบ้าน 3 คน ผู้นำชุมชน 11 คน เกษตรกรในชุมชน 22 คน เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร 2 คน ตัวแทนสำนักงานจังหวัด 3 คน และตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง รวม 65 คน

2. ระยะที่ 2 วิเคราะห์ข้อมูลชุมชน นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม (ภาพที่ 1) การสังเกตขณะดำเนินกิจกรรม การจดบันทึกภาคสนาม มาบรรยายเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นทุกขั้นตอน เพื่อสะท้อนให้เห็นภาพหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล และสรุปข้อมูลที่ได้ตามประเด็น ข้อมูลพื้นฐานด้านการทำการเกษตร รูปแบบของการทำการเกษตรประณีตในพื้นที่ ตำบลนาโเส อำเภอกุดชุม จังหวดยโสธร การสร้างและแลกเปลี่ยนความรู้จากการทำการเกษตรประณีตของเกษตรกร นำข้อมูลที่ได้สะท้อนให้ชุมชนรับทราบในเวที โดยคัดเลือกตัวแทนจากเกษตรกร ผู้นำชุมชน และเจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐ รวม 25 ราย ร่วมกันหารูปแบบและแนวทางในการพัฒนาเกษตรประณีตของชุมชน ตรวจสอบความถูกต้องและสมบูรณ์ของข้อมูล ซึ่งการวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ และการคิดเชิงระบบ ดำเนินการโดยอาศัยข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ การบันทึกภาคสนามของผู้วิจัย และมีการตรวจสอบข้อมูลแบบ 3 เสา (Triangulation Method) เพื่อความแม่นยำ และเที่ยงตรงของข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลแบบอุปมัย (Inductive Analysis) คือ การตีความสร้างข้อสรุปข้อมูลจากรูปธรรม หรือปรากฏการณ์ที่มองเห็นจากการพูดคุยในการสร้าง และแลกเปลี่ยนความรู้ของการทำการเกษตรประณีต

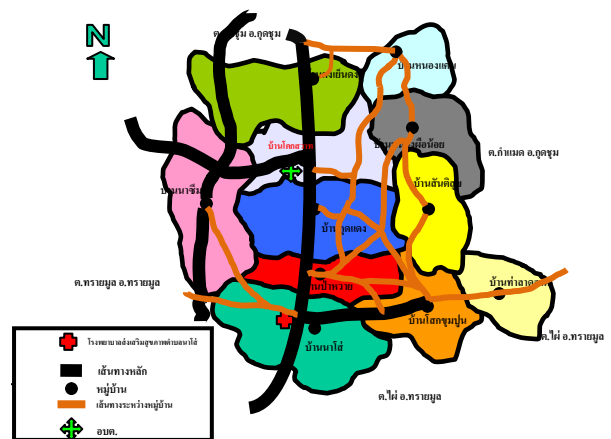
ภาพที่ 1 การประชุมกลุ่มย่อย

3. ระยะที่ 3 ร่วมค้นหาแนวทางการพัฒนาความรู้ จากการทำการเกษตรประณีตเพื่อพัฒนาอาชีพของเกษตรกร โดยการนำร่างแนวทางพัฒนาอาชีพและคุณภาพชีวิต มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แสดงความคิดเห็น และสรุปรูปแบบการพัฒนาการทำการเกษตรประณีตของเกษตรกร อันเป็นแนวทางในการสร้างความรู้สำหรับการพัฒนาอาชีพของชุมชนต่อไป

ผลการวิจัย

1. ข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของพื้นที่ตำบลนาโเส อำเภอกุดชุม จังหวดยโสธร

ตำบลนาโเส เป็นตำบลที่ตั้งอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอกุดชุม ประกอบด้วย 11 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านนาโเส หมู่ 2 บ้านโสกชุมปูน หมู่ 3 บ้านท่าลาด หมู่ 4 บ้านป่าหวาย หมู่ 5 บ้านกุดแดง หมู่ 6 บ้านนาซิม หมู่ 7 บ้านหนองแคน หมู่ 8 บ้านหนองผือน้อย หมู่ 9 บ้านดงเย็น หมู่ 10 บ้านโคกสวาท และหมู่ 11 บ้านสันติสุข (ภาพที่ 2) มีเนื้อที่ทั้งหมด 17,390 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่อยู่อาศัย 6,425 ไร่ และเป็นพื้นที่ทำการเกษตร 10,965 ไร่ ได้แก่ ทำนา ทำสวนยางพารา ทำไร่มันสำปะหลัง และใช้ประโยชน์อื่นๆ เช่น ทำการเกษตรผสมผสาน ปลูกไม้ยืนต้น และเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

ภาพที่ 2 แผนที่ตำบลนาโเส อำเภอกุดชุม จังหวดยโสธร
ที่มา: ชูติมา (2556)

สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นพื้นที่ดอน ดินเป็นดินทรายรอบๆ ชุมชนเป็นที่ราบสูงสลับกับที่ดอน ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ทำนา และบริเวณรอบๆ มีหนองน้ำสาธารณะและลำห้วยที่คนในชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน ตำบลนาโเสมีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 1,194 หลังคาเรือน มีประชากรจำนวนทั้งหมด 4,196 คน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ในปี 2557 พบว่า เกษตรกรมีรายได้เฉลี่ยรวมต่อปีต่อครัวเรือน 96,700 บาท รายได้จากภาค

เกษตรกรต่อครัวเรือนต่อปี 10,609 บาท หนี้สินเฉลี่ยต่อปีต่อครัวเรือน 20,000 บาท (ตารางที่ 1) การถือครองที่ดินพบว่าในชุมชน 11 หมู่บ้านที่ดินส่วนใหญ่เป็นเขตป่าสงวน สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) โฉนด นส.3 สค 1 (สำนักงานเกษตรอำเภออุทุม, 2557)

ตารางที่ 1 แสดงข้อมูลพื้นฐานชุมชนตำบลนาโเส

ข้อมูล	จำนวน
ครัวเรือน (หลังคาเรือน)	1,194
ประชากร (คน)	4,196
ชาย (คน)	2,107
หญิง (คน)	2,089
พื้นที่ทั้งหมด (ไร่)	17,390
พื้นที่อยู่อาศัย (ไร่)	6,425
พื้นที่ป่าสงวน (ไร่)	3,500
พื้นที่ทำการเกษตร (ไร่)	10,965
- พื้นที่ทำนา (ไร่)	2,715
- พื้นที่ทำสวนยางพารา (ไร่)	500
- พื้นที่ทำไร่มันสำปะหลัง (ไร่)	1,050
- พื้นที่ใช้ประโยชน์อื่นๆ (ปลูกข้าวโพด ผักสวนครัว ไม้ผล เกษตรผสมผสาน ป่า และเลี้ยงสัตว์) (ไร่)	3,200
พื้นที่ถือครองเฉลี่ย (ไร่/ครัวเรือน)	19
รายได้เฉลี่ยต่อปีต่อครัวเรือน (บาท)	96,700
รายได้จากภาคเกษตรต่อครัวเรือนต่อปี (บาท)	25,609
หนี้สินเฉลี่ยต่อปีต่อครัวเรือน (บาท)	20,000

ที่มา : แบบสัมภาษณ์เกษตรกร เมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2558

2. รูปแบบการทำการเกษตร

ในพื้นที่ตำบลนาโเส เกษตรกรส่วนใหญ่เน้นการทำเกษตรแบบผสมผสานโดยยึดหลักการปลูกพืชที่หลากหลายและการทำเกษตรอินทรีย์ จากการแลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกับเกษตรกรพบว่า ตำบลนาโเส เป็นอีกหนึ่งพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการใช้สารเคมีทางการเกษตรที่ทำให้มีสารพิษตกค้างในผลผลิต อันก่อนให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพของทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค อีกทั้งปัญหาความเสื่อมโทรมของดิน จากการทำการเกษตรเชิงเดี่ยว ทำให้แนวความคิดการเกษตรอินทรีย์เริ่มได้รับความสนใจ ตำบลนาโเส อำเภออุทุม จังหวัดยโสธร เป็นกลุ่มชุมชนเข้มแข็งที่ลุกขึ้นมาสร้างพลังแห่งการพึ่งพาตนเอง โดยการจัดตั้งกองทุนร้านค้าชุมชน จัดตั้งศูนย์สุขภาพ ธุรกิจชุมชนด้านสมุนไพร เปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตจากเกษตรที่ใช้สารเคมีมาเป็นเกษตรอินทรีย์ จนกลายเป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ส่งออกแหล่งใหญ่

ที่สุดในประเทศ รวมทั้งมีการจัดตั้งโรงสีข้าวชุมชนเพื่อลดปัญหาการปนเปื้อนระหว่างข้าวอินทรีย์กับข้าวที่ใช้สารเคมีจากการนำข้าวไปสีตามโรงสีทั่วไป และโรงสีข้าวดังกล่าวเป็นโรงสีที่มีชาวบ้านเป็นผู้บริหาร

นาย มัน สามสี (พอมัน) เกษนนำชาวบ้านในตำบลนาโเส ผู้ได้ชื่อว่าเป็น “ปราชญ์” คนหนึ่งในแผ่นดิน ได้ให้ข้อมูลว่า “แม้ชาวบ้านจะเปลี่ยนมาทำนาแบบอินทรีย์ ปลอดภัยจากสารเคมี ถึงขั้นได้รับการรับรองมาตรฐานสำนักงานเกษตรอินทรีย์ (มกท.) ก็ตาม แต่นั่นไม่ได้เป็นเครื่องยืนยันว่าคุณภาพชีวิตของชาวนาอินทรีย์จะดีขึ้นอย่างที่ควรจะเป็น เพราะเกษตรกรยังยึดติดกับอบายมุขต่างๆ จึงยังคงเป็นหนี้ซ้ำซาก และใช้ชีวิตลุ่มๆ ดอนๆ กับกระแสทุนนิยม บริโภคนิยม อยู่เช่นเดิม เพราะขาด “ธรรม” พอมันกล่าวว่า “คนทำเกษตรอินทรีย์ต้องมีธรรมะประจำใจจึงจะสามารถทำนาที่ต้องดูแลเอาใจใส่มากเป็นพิเศษอย่างมีความสุขและด้วยความซื่อสัตย์” เกษตรอินทรีย์ไม่ได้มีไว้เพียงเพื่อขาย แต่เป็นวิถีที่พอมันเรียกว่า “เกษตรเกื้อกูล” นอกจากเกื้อกูลต่อสภาพแวดล้อม ต่อดิน ต่อคนบริโภคแล้ว ยังต้องเกื้อกูลต่อคนปลูก นำพาชีวิตไปสู่ความสมถะ เรียบง่าย พึ่งตนเอง และรู้จักพอเพียง เกษตรอินทรีย์ในตำบลนาโเส จึงเป็นระบบการเกษตรที่ผลิตอาหารที่เน้นความยั่งยืนทั้งทางสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม ด้วยหลักการที่สำคัญคือ มุ่งเน้นการปรับปรุงบำรุงดิน การเคารพต่อธรรมชาติของพืช สัตว์ และนิเวศการเกษตร เกษตรอินทรีย์ลดการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอก และหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีสังเคราะห์ เช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช และเวชภัณฑ์สำหรับสัตว์ แต่ในขณะเดียวกัน เกษตรอินทรีย์พยายามประยุกต์กลไกและวิถีกิจกรรมชาติในการเพิ่มผลผลิต และพัฒนาความต้านทานต่อโรคของพืชและสัตว์เลี้ยง หลักการเกษตรอินทรีย์นี้เป็นหลักการสากลที่สอดคล้องกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม ภูมิอากาศ และวัฒนธรรมของท้องถิ่นด้วย

3. รูปแบบการทำการเกษตรประณีต

จากการศึกษากิจกรรมการเกษตรประณีตของเกษตรกรตำบลนาโเสพบว่า ในการทำการเกษตรประณีตของเกษตรกรส่วนใหญ่มีกิจกรรมการผลิตที่หลากหลาย เนื่องจากเกษตรประณีตเป็นรูปแบบของการทำการเกษตรผสมผสาน (ภาพที่ 3) ซึ่งเป็นพื้นฐานของเกษตรกรในชนบทโดยทั่วไปแต่อาจแตกต่างกันอยู่บ้างในเรื่องของขนาดพื้นที่ ชนิด และปริมาณของกิจกรรมที่ทำ เนื่องจากเกษตรกรแต่ละคนมีปัจจัยการผลิตและบริบทที่แตกต่างกัน เช่น ปัจจัยด้านกายภาพ ชีวภาพ แรงงาน และเงินทุน เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้กิจกรรมทางการเกษตรมีความแตกต่างกันออกไป

ภาพที่ 3 การทำการเกษตรผสมผสาน

อย่างไรก็ตาม เกษตรกรได้ให้ความสำคัญต่อกระบวนการผลิตของการเกษตรแบบประณีตไว้ 5 ด้าน ได้แก่ 1) การจัดการความรู้เรื่องดิน เพราะดินคือปัจจัยที่มีความสำคัญต่อระบบการผลิตโดยรวมทั้งการปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์ ดังนั้นเกษตรกรจึงต้องเรียนรู้เรื่องการจัดการดิน เพื่อให้พืชเจริญเติบโตได้ดี 2) การจัดการความรู้เรื่องน้ำ เกษตรกรต้องเรียนรู้เรื่องการจัดการเรื่องน้ำว่าจะให้น้ำกับพืชอย่างไรจึงจะคุ้มค่ามากที่สุดพืชจะได้โตเร็ว 3) การคัดเลือกเกี่ยวกับพืช เช่น การเลือกชนิดพืชปลูกให้เหมาะสมกับสภาพบริบทของตน โดยเฉพาะไม้ยืนต้น ซึ่งเกษตรกรให้ความสำคัญมากเพราะต้องเลือกพืชที่โตเร็วสำหรับสร้างบ้านอยู่อาศัยให้กับตัวเอง 4) การจัดการความรู้เกี่ยวกับสัตว์ เช่น การศึกษาหาข้อมูลเกี่ยวกับชนิดของสัตว์เลี้ยงที่เหมาะสม รวมถึงระบบการเลี้ยงดู เป็นต้น และ 5) การแสวงหาความรู้เพิ่มเติม เกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในการทำการเกษตรประณีตต้องหาความรู้เพิ่มเติม เช่น การศึกษาดูงานจากพื้นที่อื่นๆ การรับบริการส่งเสริมพัฒนาการผลิต การเกษตรจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเครือข่ายเกี่ยวกับการทำการเกษตร ประณีตทางด้านวิชาการเพื่อคอยเติมเต็มข้อมูลให้ต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดความชัดเจน และสะดวกในกระบวนการเรียนรู้ ผู้วิจัยและเกษตรกรได้นำแนวทางการกำหนดรูปแบบการเกษตรแบบประณีต โดยใช้องค์ประกอบ ดังนี้ ขนาดพื้นที่ ทุน แรงงาน กิจกรรมการผลิต และรายได้จากการขาย ผลผลิตจากเกษตรประณีตที่เป็นเงินสดต่อปี (อุทัยและนรินทร์, 2555) ซึ่งจากการศึกษาจึงสามารถจำแนกรูปแบบการทำการเกษตรประณีตได้ 3 รูปแบบ ดังนี้

3.1 แบบพออยู่พอกิน (Subsistence model) เป็นการผลิตที่เน้นการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก เกษตรกรส่วนใหญ่ปลูกผักโดยมีพื้นที่ประมาณ 1 ไร่/ครัวเรือน พืชที่ปลูกส่วนใหญ่เป็นไม้ยืนต้นและพืชผักสวนครัวประมาณ 5-15 ชนิด เช่น หอมแดง ผักกาด ผักชีฝรั่ง มะเขือเทศ ข่า

และ ตะไคร้ เป็นต้น ในพื้นที่ประมาณ 300 ม²/ครัวเรือน และไม้ผลชนิดอื่นที่สามารถจำหน่ายได้ การผลิตส่วนใหญ่ใช้แรงงานคนเป็นหลักแต่เกษตรกรส่วนใหญ่ยังคงประสบปัญหาด้านการผลิตและการตลาดซึ่งถือเป็นปัจจัยสำคัญประกอบการตัดสินใจขยายพื้นที่เพาะปลูก นอกจากนี้ยังพบว่า เกษตรกรมีข้อจำกัดด้านเวลา ทุน แรงงาน ไฟฟ้า และแหล่งน้ำ สำหรับปัจจัยที่ส่งเสริมเกษตรกรให้มีความเชื่อว่าการทำการเกษตรประณีตจะทำให้เกษตรกรในชุมชนมีสุขภาพดี ได้กินอาหารที่ปลอดภัย สามารถลดรายจ่ายในหมวดค่าอาหารได้ หากเหลือกินจะมีการแบ่งปันแจกจ่าย การผลิตในรูปแบบนี้มุ่งเน้นความหลากหลายในกิจกรรมที่ตนเองต้องใช้ ต้องกิน ไม่เน้นแต่การขาย จึงไม่สามารถกำหนดราคาได้ จากการศึกษาพบว่าในปี พ.ศ. 2557 สมาชิกมีรายได้ที่เป็นเงินสดจากการผลผลิตเกษตรประณีตประมาณ 2,500 – 10,000 บาท/ครัวเรือน/ปี

3.2 แบบเหลืออยู่เหลือกิน (Surplus model) เป็นรูปแบบที่การผลิตอยู่บนฐานของการปรับตัวสู่กระบวนการเรียนรู้ เมื่อเกษตรกรมีความรู้แล้วจึงนำไปสู่การปฏิบัติ จากการศึกษาในรูปแบบนี้พบว่า เกษตรกร 10 คน ในชุมชนเริ่มมีความมั่นใจมากขึ้น เนื่องจากได้ลองผิดลองถูกมามากแล้ว จนกระทั่งเกิดเป็นความรู้และความชำนาญเฉพาะตัว มีการขยายพื้นที่ในการผลิตเพิ่มขึ้นเป็นครัวเรือนละ 2-5 ไร่ ซึ่งเกษตรกรแต่ละรายมีการปลูกผักตั้งแต่ 7-20 ชนิด ในพื้นที่ 400 ม² เช่น พริก มะเขือเทศ ผักกาด คื่นช่าย และผักหวาน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงปลาและไก่ ไข่เป็นอาหารและปลูกไม้ยืนต้นตั้งแต่ 200 – 1,000 ต้น การผลิตในรูปแบบนี้เป็นการผลิตทั้งเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวเกษตรกรได้อีกด้วย โดยเกษตรกรที่ผลิตส่วนใหญ่มีการรวมกลุ่มการผลิตที่มุ่งเน้นการผลิตแบบอินทรีย์ และปลอดภัยเพื่อจำหน่ายผลผลิตที่ตลาดสีเขียวทั้งในและนอกพื้นที่ชุมชน ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตาม เกษตรกรส่วนใหญ่ยังมีข้อจำกัดในเรื่องน้ำที่ใช้ในการผลิตเพราะพื้นที่ตำบลนาโสน์ ไม่มีแหล่งน้ำชลประทาน เกษตรกรต้องอาศัยน้ำฝนตามฤดูกาลและน้ำบาดาลเป็นหลัก จึงทำให้ไม่เพียงพอต่อการนำมาใช้ในการผลิต จากการศึกษาพบว่า ในปี พ.ศ. 2557 สมาชิกมีรายได้ที่เป็นเงินสดจากการผลผลิตเกษตรประณีตประมาณ 10,000 – 25,000 บาท/ครัวเรือน/ปี

3.3 แบบก้าวหน้า (Advanced model) เป็นรูปแบบการทำการเกษตรประณีตที่ดำเนินการบนฐานความรู้ เนื่องจากเกษตรกรได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้เป็นระยะเวลายาวนานจากการสัมภาษณ์เชิงลึกจากตัวแทนเกษตรกรจำนวน 6 รายที่ประสบความสำเร็จ พบว่า เกษตรกรสามารถผลิตและแก้ปัญหาให้กับการทำอาชีพของตนเองได้ ดังนั้นจึงมีการขยายพื้นที่การผลิตเพิ่มมากขึ้นประมาณ 4 ไร่/

ครัวเรือน เกษตรกรส่วนใหญ่มีความพร้อมด้านปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดิน แหล่งน้ำ ทุน แรงงาน และสามารถผลิตปุ๋ยอินทรีย์เพื่อใช้เองได้ รวมถึงมีความรู้เรื่องการตลาด จัดระบบการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์เพื่อเพิ่มช่องทางการจำหน่ายสินค้าในราคาที่สูงขึ้น โดยยังคงยึดหลักการผลิตให้มีความหลากหลายตามวัตถุประสงค์ของการกินการใช้ของครอบครัวและชุมชนเป็นหลัก เกษตรกรเลือกเลี้ยงสัตว์ชนิดต่างๆ เพิ่มมากยิ่งขึ้นและมีการสร้างเครือข่ายการผลิตเพื่อนำสินค้าไปจำหน่ายในตลาดสีเขียว ภายใต้ชมรมรักษาระบบนิเวศ ทำให้เกษตรกรมีการสร้างเครือข่ายเรียนรู้เพิ่มมากขึ้น จากการศึกษาพบว่า ในปี พ.ศ. 2557 สมาชิกมีรายได้ที่เป็นเงินสดจากการผลิตเกษตรประณีตประมาณ 25,000 – 100,000 บาท/ครัวเรือน/ปี

สรุปและวิจารณ์ผลการวิจัย

ในภาพรวมจากการแลกเปลี่ยนความรู้ด้านการทำการเกษตรและการทำเกษตรประณีตแสดงให้เห็นว่าหัวใจสำคัญของการผลิตหรือการประกอบอาชีพคือ กระบวนการเรียนรู้ ดังนั้นผู้ที่ผลิตให้ได้ผลดีและประสบความสำเร็จได้นั้นจะต้องเรียนรู้และสร้างความรู้ตลอดเวลา ทั้งในส่วนของความรู้ที่ฝึกฝนและความรู้ที่ขัดแย้งสอดคล้องกับสัพพัตถ์ (2550) ; อุทัยและนรินทร์ (2555) ที่ได้กล่าวไว้ว่า การทำเกษตรประณีตเพื่อให้พออยู่พอกิน และสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขต้องเริ่มต้นจากการออมความอุดมสมบูรณ์ของดิน ออมน้ำ ออมสัตว์ ออมต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลาย ออมเงินทุน ออมกัลยาณมิตร และสั่งสมภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาจะช่วยให้มีอยู่ มีกิน มีเพื่อน มีเงิน มีสุขภาพที่ดี สอดคล้องกับรายงานของนันทิยา (2547) ที่กล่าวว่า ในภาคการเกษตรนั้นจะต้องเน้นการผลิตแบบพึ่งพาตนเองทำการผลิตที่มีความหลากหลายเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัวมีอาหารเพื่อบริโภคที่เพียงพอต่อครอบครัวซึ่งช่วยลดค่าใช้จ่ายด้านอาหาร ด้านการผลิต และการออมในรูปแบบของความรู้อย่างต่อเนื่อง

สำหรับรูปแบบการทำเกษตรประณีตของเกษตรกรตำบลนาไส่ พบว่า ประกอบด้วย 3 รูปแบบ (Model) ได้แก่ แบบพออยู่พอกิน แบบเหลืออยู่เหลือกิน และแบบก้าวหน้า ทั้งสามรูปแบบมีการจัดการความรู้และการผลิตคล้ายคลึงกันตามความรู้ของเกษตรกรซึ่งสอดคล้องกับ อุทัยและนรินทร์ (2555) แต่ในทุกรูปแบบการผลิตจะมีการปลูกไม้ยืนต้นเพื่อเป็นไม้

ใช้สอยโดยเกษตรกรในชุมชนส่วนใหญ่มีการอมป่าและการใช้ประโยชน์จากป่าในรูปแบบป่าหัวไร่ปลายนานอกจากนี้ยังพบว่า เกษตรกรได้ให้ความสำคัญกับการสร้างความรู้ด้วยตนเองและความรู้ที่ถูกต้องที่สุดต้องผ่านการปฏิบัติได้ผลซ้ำแล้วซ้ำเล่าดังคำกล่าวของ Nonaka and Takeuchi (1995) หรือประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริงจึงให้เกิดการยอมรับและนำไปปฏิบัติ รูปแบบการพัฒนาเกษตรประณีตที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ ทำให้ผู้วิจัยและเกษตรกรได้หันกลับมาทบทวน เรียนรู้ในสิ่งที่ทำอยู่ เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปซึ่งคณะผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะเป็นแบบอย่างที่ดีในการนำรูปแบบดังกล่าวไปเป็นต้นแบบหรือแนวทางในการสร้างและพัฒนาอาชีพของเกษตรกรหรืออาชีพอื่นในชุมชนต่อไป นอกจากนี้ยังพบว่า ปัจจัยสำคัญในการยอมรับความรู้การทำเกษตรประณีตคือ ผู้นำพัฒนาในชุมชนหรือเครือข่ายที่เข้มแข็ง กิจกรรมที่ต่อเนื่องจะเป็นแรงจูงใจให้ทำเกษตรประณีตมีการพัฒนาต่อไปอย่างต่อเนื่องซึ่งเป็นการพัฒนาอาชีพอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

1. รูปแบบเกษตรประณีตเป็นรูปแบบพื้นฐานในกระบวนการสร้างความรู้สู่การสร้างอาชีพที่ยั่งยืนของเกษตรกรทุกระดับ ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรนำไปเป็นแนวทางในการพัฒนาอาชีพต่อไป
2. น้ำ เป็นปัจจัยหลักในการทำเกษตรประณีตดังนั้นควรบริหารจัดการน้ำให้เพียงพอในระดับชุมชน โดยหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องควรมีการสนับสนุนและส่งเสริมงบประมาณในการจัดหาแหล่งน้ำแก่ชุมชน

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากงบประมาณแผ่นดิน ประจำปีการศึกษา พ.ศ. 2558 โดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ และสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ และขอขอบคุณผู้นำชุมชน องค์การบริหารส่วนตำบลนาไส่ อำเภอภูพาน จังหวัดยโสธร ประธานและเจ้าหน้าที่กลุ่มเกษตรกรทำนา นาไส่ หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องที่ให้อุปกรณ์ในการวิจัยในครั้งนี้

เอกสารอ้างอิง

- ชุติมา ม่วงมั้น. 2556. รายงานแผนพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมประจำปี 2556 – 2558 สภาองค์กรชุมชนตำบลนาโสี. ยโสธร : โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลนาโสี จังหวัดยโสธร.
- นันทิยา หุตานุกูตร. 2547. เกษตรกรรมยั่งยืน กระบวนทัศน์ กระบวนการ และตัวชี้วัด. มุลินิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย), นนทบุรี. 311 หน้า.
- สุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์. 2550. การจัดการความรู้หาชีवालย์อีสาน. มหาชีवालย์อีสาน, บุรีรัมย์. 84 หน้า
- สำนักงานสถิติจังหวัดยโสธร. 2557. รายงานสถิติจังหวัด พ.ศ. 2557. สำนักงานสถิติจังหวัดยโสธร, ยโสธร.
- อภิสิทธิ์ ธรรมรวงกูร. 2549. รายงานประจำปีโครงการพัฒนาชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อการเสริมสร้างสุขภาพอย่างยั่งยืน. มุลินิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดี จังหวัดขอนแก่น, ขอนแก่น.
- อุทัย อันพิมพ์ และนรินทร์ บุญพรหมณ์. 2555. การจัดการความรู้เกษตรประณีตของสมาชิกเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน. วารสารศรีนครินทรวิโรฒวิจัยและพัฒนา (สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์) 4 (7): 174- 191.
- Nonaka, I. and Takeuchi, H. 1995. The Knowledge-creating company: How Japanese companies create the dynamic of innovation. Oxford University Press, Oxford.
- Polanyi, M. 1966. The Tacit Dimension. Doubleday & Company, INC. Garden City, New York.